

Микола ЛЕГКИЙ

Львів, Інститут Івана Франка НАН України

УДК 821.161.2.09Франко І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12570>

**«СЕ МИ, ТВОЇ НЕВИСПІВАНІ СПІВИ...»,
АБО ПРО НЕНАПИСАНІ, НЕЗАВЕРШЕНІ
ТА НЕОПУБЛІКОВАНІ ХУДОЖНІ ТВОРИ ІВАНА ФРАНКА**

Резюме: У статті в хронологічній послідовності розглянуто задумані, але ненаписані, а також незавершені й неопубліковані художні твори Івана Франка, здійснено їхній поетикальний аналіз, по змозі зроблено спробу реставрувати сюжет, кваліфікувати жанр, висвітлити образний світ та з'ясувати художньо-естетичну сутність. Таких «невиспіваних співів» у спадщині письменника налічується чимало, тим-то у рамках однієї статті обмежуємося певною вибірковістю. Згадки про замислені, але ненаписані твори зафіксовані в кореспонденціях і рукописних планах письменника, з яких інколи можна довідатися про причини нездійснених задумів. Ідеться, зокрема, про здогадно написані, але незбережені образок *Піскарський кінь*, поему *Історія лівої руки*, комедію *Жаби*, незавершені роман *Гутак*, ескіз [*Нестор був тяжко ранений*], оповідання *Із записок мученика* та *Тріумф*, белетризований нарис *Ровта*, ненаписані роман *Андрусь Басараб*, новелу *Чудо в Головах* та ймовірний неназваний роман із бориславського життя.

Ключові слова: ненаписані, незавершені, неопубліковані художні твори.

**„THIS IS US, YOUR UNSUNG SONGS...”,
OR ON THE UNWRITTEN, UNFINISHED AND UNPUBLISHED
WORKS BY IVAN FRANKO**

Abstract: The article examines Ivan Franko's conceived, but unwritten, unfinished and unpublished works of art, their poetic analysis is carried out, an attempt is made to restore the plot, qualify the genre, shed light on the figurative world and clarify the artistic and aesthetic essence. They are considered in chronological order. There are many such “unsung songs” in the writer's oeuvre, therefore, within the limits of one article, we limit ourselves to a certain selectivity. Mentions of conceived, but unwritten works are recorded in the writer's correspondence and handwritten plans, from which it is sometimes possible to learn about the reasons for unfulfilled plans. It is about supposedly written, but not preserved stories *Sanddeliveryman's horse*, the poem *History of the Left Hand*, the comedy *Frogs*, the unfinished novel *Gutak*, a sketch [*Nestor was seriously wounded*], the stories *From the Martyr's Notes* and *Triumph*, the fictionalized *Rovta* essay, the unwritten novel *Andrus Basarab*, the novella *Miracle in Holovy* and a probable untitled novel from Boryslav life.

Keywords: unwritten, unfinished, unpublished works.

У вірші Івана Франка *Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вис...* (збірка *Semper tiro*, 1906) експресивно змальовано жаску візію (галюцинацію) ліричного героя:

Але цить! Се що?
Чи втопленики з болотного дна
Встають і з хвиль вонючих простягають
Опухлії, зеленуваті руки?

І голос чути, зойк, ридання, стогін –
 Не дійсний голос, але щось далеке,
 Слабе, марне, тїнь голосу, зітхання,
 Чутне лиш серцю, та яке ж болюче,
 Яке болюче!..

«Тату! Тату! Тату!

Се ми, твої невроджені діти!

Се ми, твої невиспівані співи,

Передчасом утоплені в багнюці!» [т. 3, с. 170]¹.

У виразних зорових та слухових образах перед поетом-«батьком» постають його «невроджені діти», «невиспівані співи» – ненаписані твори. Богдан Тихолоз сенс цієї візії слушно вбачає в «осмисленні глибоко екзистенційного трагізму, з одного боку, творчої незреалізованості митця, спричиненою тягарем щоденного суспільного обов'язку, а з іншого – його відчайної самотності в рідній країні...»².

На жаль, «невроджених дітей» та «невиспіваних співів» у письменника налічуємо чимало. Згадки про замислені, але ненаписані твори зафіксовано в кореспонденціях і рукописних планах І. Франка, з яких інколи можна довідатися про причини нездійснених задумів. Окрім того, у творчому доробку письменника є ціла низка різною мірою незавершених творів: початкових начерків, ескізів, котрі лише сигналізують про першу стадію праці, і майже вивершених, зі сформованими сюжетними лініями, чітко відстежуваним ідейно-естетичним змістом, виписаними образами³.

Запропонована студія, власне, й має на меті оприявнити ненаписані та розглянути тільки-но розпочаті Франкові твори, по можливості визначити їхню жанрову природу, окреслити силует структури, кинути світло на персональний світ, з'ясувати авторські задуми, виявити причини незреалізованості планів⁴. Це дасть змогу більш рельєфно окреслити літературний процес, збагнути психологію творчості письменника, чіткіше реконструювати авторські плани й задуми.

Отже, водночас із публікацією роману *Петрії і Добоцуки* з-під пера І. Франка вийшли твори малої прози – *Лесишина челядь*, *Два приятелі* (обидва побачили світ в альманасі «Дністрянка» 1876 р.) та *Вугляр* (надрукований 1909 р.), а також початок роману *Гутак*. В автобіографії, що її написав для

¹ І. Франко, *Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 1976–1986.

² Б. Тихолоз, *Філософська лірика Івана Франка. Діалектика поетичної рефлексії*, Львів, 2009, с. 264.

³ Проблема завершеності / незавершеності Франкових текстів потребує спеціальних студій. До прикладу, ні у кого не виникне сумнівів у тому, що незакінченим є роман *Борислав сміється*. А роман *Основи суспільності* можна вважати незавершеним лише формально (таким вважав його й І. Франко). Проте у змістовому вимірі він – цілком викінчене твориво з огляду на логіку розвитку подій, вичерпаність конфліктів, змалювання образів тощо.

⁴ Залишаємо осторонь романи *Борислав сміється* (усім відомий) та *Івась Новітний* (див.: М. Легкий, *Перший незавершений роман із тюремного життя*, Українське літературознавство, Львів : ВЦ ЛНУ, 2008, вип. 70, с. 130–137).

Омеяна Огоновського (до 1890 року), І. Франко зізнавався: «В тім же році [1876. – М. Л.] під впливом белетристики великоруської, особливо Льва Толстого і Тургенева, а також Ем. Золя, зачав я писати ряд дрібних ескізів і новел («галицьких образків»), в котрих задумав, не в'яжучися згори ніяким планом, змалювати життя галицького народу у всіх його верствах і проявах в міру того, як досвід життя заведе мене в стичність з різними типами і моментами того життя. Так повстало ще в 1876 році *п'ять образків* [курсив мій. – М. Л.], з котрих тільки два (*Лесишина челядь* і *Два приятелі*) надруковані були в «Дністрянці» [т. 53, с. 228]¹. Оповідання *Вугляр*, теж написане 1876 р., опубліковане значно пізніше, 1909 року. Ще два твори, що про них згадував І. Франко, не збереглися. Один із них, на здогад С. Щурата, – оповідання *Піскарський кінь*, від якого залишилася тільки назва, Франко зафіксував у проєкті збірки *Галицькі образки*. Заголовок дає змогу припустити, що в цьому творі йшлося про долю возія піску, і своєю темою й сюжетними колізіями він близький до оповідання *Вугляр*². Здогадно, персонаж, котрий для різних потреб перевозив пісок, зіставний із образом вугляра Максима; можливо, *Піскарський кінь* також мав структуру «верстатного» твору, у якому автор повідомляв про обставини здобуття матеріалу. Наратор-персонаж міг зустріти на дорозі, у корчмі чи деінде возія піску, котрий розповів йому історію свого коня, завдяки якому мав змогу утримувати сім'ю. Припускаємо також, що з тим конем-годувальником могла трапитися якась прикра пригода, котра зумовила його каліцтво або й смерть, а це, очевидно, поклато край заробіткам перевізника і поставило його родину на межу матеріального краху. Як і *Вугляр*, *Піскарський кінь* за жанром є белетризованим нарисом, у центрі якого – плач («лямент») персонажа за своїм конем (схожу картину спостерегаємо в новелі Марка Черемшини *Чічка*). Франків наратор міг розповідати свою історію, що трапилася досить давно.

Про долю ще одного твору не відомо нічого.

1877 року під час праці над збіркою бориславських оповідань у Франка виник задум створити велику збірку *Галицькі образки*. Про це свідчить *Переднє слово* до книжки *“Батьківщина” і інші оповідання* (1911): «Ще в початку 1877 р., працюючи над рядом *Бориславських оповідань*, я почув, що думка представити побут бориславських робітників та підприємців у ряді оповідань розширяється в тім напрямі, щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут Галицької Русі в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали се бути *Галицькі образки*, в яких би обік етнографічного та побутового матеріалу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріалом до них могли служити поперед усього власні спомини та спостереження, а почасти також оповідання інших людей»³ [т. 38, с. 484]. Прагнути втілити свій задум,

¹ І. Франко, *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 2008–2011. Покликаючись на це видання, у дужках зазначаємо том і сторінку.

² С. Щурат, *Рання творчість Івана Франка*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956, с. 197–198; див. також: М. Мороз, *Літопис життя і творчості Івана Франка*, Львів : Артос, 2016, т. I: 1856–1886, с. 104–105.

³ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 38 : Літературно-критичні праці (1896–1911) – 1983. – 618 с. – с.484.

письменник склав два плани збірки з такою назвою; згідно з ними, збірка *Галицькі образки* мала би складатися з двох частин і містити твори «прозою» та «стихом» (план 1881 р.); а) «стихом» і б) «прозою» (план 1882 р.). Перший із них містить 21 прозовий твір: I. *Два приятелі*. II. *Лесишина челядь*. III. *Патріотичні пориви*. IV. *Бурсак*. V. *Практичний*. VI. *Денис*. VII. *Микит[ичів] дуб*. VIII. *Стріча з Олексою*. IX. *Оловець*. X. *Добрий заробок*. XI. *Слимак*. XII. *Муляр*. XIII. *Людвіківка*. XIV. *Хлопська комісія*. XV. *Цигани*. XVI. *Історія моєї січкарні*. XVII. *Піскарський кінь*. XVIII. *Мавка*. XIX. *Малий Мирон*. XX. *Schönschreiben*. XXI. *Празника ради*¹.

Другий план, 1882 року, згідно зі задумом, мав уміщувати 24 прозові твори: крім вказаних, також *Ліси і пасовиська*, *Записки недужого* та *Грищева шкільна наука*. *Бурсак* – це, очевидно, первісна назва твору *Молода Русь*, *Практичний* – то *Звичайний чоловік*, а *Денис* – *Знеохочений*; *Людвіківка* – перша назва оповідання *Сам собі винен* (у другому плані Франко змінив назву цього твору на більш звичну)².

Як бачимо, письменник мав намір зібрати під однією обкладинкою і ті твори, що вже вийшли друком (*Два приятелі*, *Лесишина челядь*, цикл *Ruteńcy*, 1878, до якого увійшли белетризовані нариси *Młoda Ruś*, *Człowiek zwyczajny* та *Zniechęcony*) й ті, що були в задумах або ж уже написані (переважна більшість із них вийшла друком пізніше). Від оповідання *Піскарський кінь* залишилася тільки назва, а *Із записок недужого* побачило світло денне лише по смерті письменника. Широкому задумові Франка не суджено було здійснитися – збірка *Галицькі образки* з'явилася 1885 року і містила всього чотири твори: *Малий Мирон*, *Грищева шкільна наука*, *Оловець* та *Schönschreiben*.

Збережений уривок (три розділи, останній незавершений) твору *Гутак*. ***Повість із громадського і родинного життя нашого народу*** заповідався як роман соціально-психологічного жанру, котрий мав складатися з кількох книг (частин), про що свідчить архітектонічний заголовок *Книга перша*. Він продовжив розвиток сільської теми в прозі І. Франка. Твір написано етимологічним правописом (зберігся чистовий автограф), що дає підстави стверджувати, що над ним письменник працював одночасно з романом *Петрії і Добоуки* або одразу по його завершенні, 1876 або 1877 року, тобто водночас із оповіданнями *Вугляр*, *Лесишина челядь* та *Два приятелі*. Сюжет розгортається двома лініями (що й задекларовано у підзаголовку): громадсько-політичною та особистісною, які перетинаються. Центральним епізодом написаних розділів є вибори вїта в селі Нагуєвичих. Ним обрано Івана Гутака, із котрим конкурував Яць Хохлачик. Гутак – багатий 45-річний селянин, бувалий, зі «здоровим, практичним розумом»³. Упертий, непоступливий, жорсткий у спілкуванні з оточенням, зокрема і з дружиною («Гутачка й волосся стільки на голові не має, кілька ся від свого Іванчика синців набрала»⁴), однак дбайливий господар і

¹ *Літературна спадщина. Іван Франко*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956, вип. 1, с. 66.

² Там само, с. 67.

³ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887). – 1978. – 508 с. – с. 393.

⁴ Там само, с. 407.

свідомий громадянин, він мав високий авторитет в очах односельців і був найкращою кандидатурою на посаду в'їта. Старатися про неї йому порадив місцевий священник отець Атаназій, який всіляко підтримував свого кандидата.

Особистісна лінія сюжету формується ретроспективно, зі спогадів Анни, дружини Гутака, яка за юних літ кохала Хохлачика, але батьки присилювали її вийти заміж за багатого парубка Івана. Характери персонажів мотивовано їхнім родоводом (не випадково розповідь сягає часів молодости Гутакових батьків), вихованням («не зазнавши в житті ніякого тяжчого дотиску, ні болю, випещений, вилеліаний від матері, він [Гутак. – М. Л.] не міг зрозуміти болю ні долегливості других»¹) та обставинами життя. Іван – єдиний син багатого батька, котрого панщина, як оповідали, зробила понурим, твердим і неговірким чоловіком. Пан із сусідніх Унятич, у котрого служив, наказав йому одружитися зі своєю покоївкою і, мабуть, коханкою, котру чомусь звільнив од панщини («люди немало о тім нашепталися»²). Мати всіляко пестила-голубила свого Йвася, а коли той дійшов до пори, «ним опанувала жадоба повеселитися, ужити молодих літ», його «молода гаряча кров заграла», а принадна зовнішність, гарна одежа й гордовита поведінка привертала до нього дівочі серця. Проте Іван не знав, «що то любов сердечна, щира, узнаюча рівність любленої з собою», сприймав дівчину «лиш яко служницю або яко спосіб заспокоєння своєї жадоби»³. Він без жодних докорів сумління звів не одне дівчисько, зокрема й Орину Задоріжну, ім'я якої кілька разів згадано у творі. Попри це, «все село уважало його за найпоряднішого парубка, за чесного, працювотого й ощадного», котрий за роки зробився «чесним, порядним газдою, добрим мужем, добрим громадянином»⁴, та ще й побожним парафіянином. Ставши в'їтом, Гутак за допомогою писаря одразу взявся з'ясувати стан громадської каси.

Окремі сюжетні лінії, очевидно, мали бути пов'язані з постатями сільського учителя («професора») Лонгина Крицького, названого сина Гутаків Мирона, писаря Василя Грома, слуг Анни й Федя та інших. Можливо, певну роль у розвитку фабули могла відіграти й Ориня Задоріжна. Сюжетогенним міг би бути й загадковий для читача лист, що його вийняв зі скриньки Гутак і дав прочитати писареві.

Франко писав свій твір у силовому полі майбутньої концепції «наукового реалізму», котра в той час саме вистоювалася в його свідомості. Імовірно, проектуючи сюжетні лінії роману, письменник зайшов у глухий кут; може, втратив інтерес до твору про буття нагуєвицьких селян, бо побачив тему нову, тим-то значно цікавішу з огляду на родинну та громадську проблематику, – бориславську, і через те не завершив свого *Гутака*. «Розвиток світогляду Франка, – як слушно зауважив Михайло Возняк, – повів за собою зацікавлення бориславськими темами»⁵.

¹ Там само, с. 413–414.

² Там само, с. 413.

³ Там само, с. 414.

⁴ Там само.

⁵ М. Возняк, «Гутак». *Недрукований початок повісти Івана Франка*, [у:] За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття, Київ: Державне видавництво України, 1929, кн. 4, с. 201.

До читача дійшов невеликий фрагмент твору без заголовка з умовною назвою [*Нестор був тяжко ранений*], написаний орієнтовно 1878 року. Непритомного чоловіка на ім'я Нестор, який зазнав важкого поранення («Удар обуха трафив його в голову і запевно розлупав кість черепа, хоть наверху не було видати ніякої рани»¹), супроводжують озброєні жандарми. Персонаж терпить сильний біль, про що свідчать «грубі посинілі жили на чолі, напружені, мов вірвовки, та сильно затиснені зуби»². Загорнувши його в килимок та зв'язавши йому руки й ноги, жандарми занесли Нестора в залізничний вагон і поклали на околит солами. Самі ж із «набитими гвєрами» посідали поруч. Поранений Нестор – здогадно, злочинець, котрому розвалили голову обухом сокири при здійсненні злочину (крадіжки), або ж ув'язнений, який потрапив до рук шандарів під час втечі з тюрми.

Хай там що, та письменник перемикає увагу читача на враження від руху потяга: слухові («Всі голоси всередині і навкруги заглушило безупинне, томляче грохотання величезної машини»³), котрі поєднуються з зоровими («вітер свистить мимо неї [машини. – М. Л.], – тут п'ятьма ніби ще дужче зчорніє, – значить, ліс перемигнув, – тут щось заблісне, мов чорне скло рухливе, – а гуркіт ще дужчий, як уперед, дає знати, що міст під ними»⁴) і т. д. Автор захоплений рухом, динамікою, швидкістю потяга, що уособлює людський розум, «всемогущий пан матерії»⁵ та невинний поступ «віковічними залізними правами природи»⁶. Коротка імпресіоністична замальовка потяга, котрий біжить удаль, разом із різними реакціями людини на це чудо техніки провіщує вишуканий Франків образок *Поки рушить поїзд* (1898)⁷.

Слід зауважити, що 1870-ті – початок 1880-х років – період творчої розхристаності, розсосередженості у психобіографії письменника. Його молодий темперамент мав властивість захоплюватися щораз новими ідеями, які автор одразу ж брався реалізовувати. Творчий неспокій, хапливість «кидали» його від одного твору до іншого, той самий текст часто писав із перервами. Розпочавши роботу над романом *Івась Новітний*, І. Франко невдовзі «перемкнувся» на інші твори (то на комедію *Жаби*, то на роман *Борислав сміється*), повертався до попереднього, відтак знову відходив від нього і т. д. Деякий час працював над *Івасем Новітним* одночасно з повістю *Воа constrictor*. Так, у листі до Ольги Рощкевич від 30 липня 1878 р. скаржився: «Я з гарячковою нетерпеливостев кидаюся до різnorodної роботи, рад би-м де-небудь винайти опору, щоби на ню відтак мож було опертися. Я стараюся зайняти весь свій час

¹ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 471.*

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Р. Голод, *Локомотив «на крилах із гармоній». Мікростудія Франкового оповідання «Поки рушить поїзд»*, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008, вип. 70, с. 157–167.

працею, думати о героях своїх повістей, а не о будучім своїм житті. Ба, не можучи оборонитися й тих думок, я чіпаю їх в свої руки і перероблюю на повістярські мотиви, що робить ми дику сатисфакцію. Таких шкіців у мене багато під пером, а ще більше в голові. Ох, коб лише сили, супокою, тихого, безпечного життя – а всі ті картини і характери вийшли б так стрійно і цілно на світ, що наша література мусила б зробити «зворот направо», а й горда заграниця забалакала б не так про „Schreiberlein aus dem Baerenlande”!» [«писаку з країни ведмедів». – *М. Л.*] ¹.

«Тепер на хвилю залишив-см писати *Івася Новітного*, – повідомляв І. Франко О. Рошкевич 2 січня 1879 р., – а виладжую до друку триактову комедію політично-літературну *Жаби*, в котрій будуть висміяні «до крайніх преділ» наші літературні та професорські поваги – Ільницький, Шараневич, Огоновський, Барвінський, Партицький і Площанський. Нині або завтра надіюся скінчити сесю штуку – треба буде відтак переглянути і поправити дещо, а вийде дяга [щось величне. – *М. Л.*] цікава. [...]

10 година вечір. Іно що скінчив *Жаби*, читав християнам – сміялися до розпуку»².

Із листа видно, що І. Франко закінчив свій твір і планував опублікувати його, найімовірніше, у збірнику «Молот», що його саме готував до друку. Однак комедія світла денного не побачила, утрачено і її рукопис. Чи сам І. Франко не наважився оприлюднювати сатиру на високі «поваги», чи хтось від цього відраив – може бути темою спеціальної розвідки. Прототекстом цього твору могла, згодом, бути однойменна комедія Аристофана, літературний памфлет, у якому автор оцінював драматургічні здобутки Есхіла й Евріпіда на користь останнього, а також становище тогочасного театру. За сюжетом, Діоніс, бог театру, вирушив до пекла, аби визволити звідти Евріпіда, і його переправу через підземну ріку Ахеронт на човні Харона супроводжує хор жаб, який співає своїх пісень із рефреном «Брекекекекс-коакс-коакс»³. До подібного ефекту міг вдатися й І. Франко, поклавши у центр своєї комедії критичні судження про художні й наукові твори вказаних у листі культурних діячів.

Іван Франко не довів до завершення роман *Борислав сміється*. Зберігся план дальших розділів твору, із якого довідуємося, що письменник мав на меті розповісти про смерть Леона і Матія, нещастя Бенедя, пожежу в Бориславі (розповідь про неї мала б охоплювати два розділи). За планом автора, Андрусь мав опинитися на суді, а завершували твір епізоди з Рифкою та Фанні⁴.

¹ *Зібрання творів* : у 50 т. / *Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976 – 1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766с. – с. 90.

² *Зібрання творів* : у 50 т. / *Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874 –1885) – 1986. – 766 с. – с. 138.

³ Аристофан, *Жаби*, [у:] Аристофан, *Комедії*, Київ : Дніпро, 1980, с. 391 і далі. Переклад Бориса Тена.

⁴ *Зібрання творів* : у 50 т. / *І. Я. Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 15 : Повісті та оповідання (1878–1882) – 1978. – 507 с. – с. 499.

Лишень по смерті письменника закінчення роману дописав його син Петро Франко¹. Підгледівши, як підприємці святкують перемогу (між ними Мортко зі скринькою, де зберігалася каса взаємодопомоги), Бенедьо присєднався до побратимів. Вони підпалили Борислав, а Готліб – фабрику черезину. Побратимів засуджено на п'ять років ув'язнення. Бенедя визнали невинним. Він «бачить, що будучність народу лежить не у розв'язці робітничого питання, і прощається з Бориславом», оселяється в невеликій хатині і разом з матір'ю обробляє невеличкий шматок землі. Ставить перед собою завдання з'ясувати, у чому полягає щастя народу.

Син письменника лише конспективно виклав те, що задумував батько. Хоча у примітці до цитованого видання роману й зазначено, що П. Франко «поміщене в скороченню закінчення [...] передав на основі оповідання автора», та його фінал роману дещо відрізняється від планів батька².

12 листопада 1882 р. І. Франко запевняв М. Павлика: «Борислав сміється, котрий буде скінчений сього року, закінчить серію моїх бориславських образів, – тільки як епілог до нього ще нав'яжеться обширна повість *Андрусь Басараб* – опис життя в львівських тюрмах»³. Згаданого твору І. Франко не написав; С. Щурат припускав, що в ньому письменник мав на гадці висвітлити подальшу долю «побратимів», зокрема й те, як вони у в'язниці знайомляться «з досвідом європейського робітничого руху»⁴.

Письменник, проте, швидко відмовився від свого плану, сподіваючись насамперед опублікувати написані вже твори, і то не лише свої, у журналі «Світ», на видання якого все ще покладав надію. «Тільки ж *Басараба* я тепер (на слідуєчий рік) писати не думаю, – повідомляв того ж адресата, – я бажав би, щоб «Світ» помістив Вашу *Вихору* [повість М. Павлика. – *М. Л.*], а крім того, мої дрібні очерки переважно, ба ні, цілковито факти з життя народного, котрих у мене є готових зо 15, між ними найдавніші звісні Вам, написані для віденського альманаху (*Микитичів дуб* був надрукований у сконфіскованій книжці), а й між пізнішими є цікаві речі, як ось *Хлопська комісія*, оповідання, майже дословно списане з уст старого арештанта о тім, як б'ють хлопи спійманого злодія, далі *Лиси і пасовиська* – факти сервітутових здирств і конскрипційних штукоч, *Цигани* – образок того осадного положення, у яким держать народ жандарми, *Малий Мирон* – образки давньої школи, *Людвиківка*, *Історія моєї січкарні* і др. Коли б гроші, то звісно, все те варто б видати книжкою, більше зробило би враження. Але й так добре б, щоби надруковано, бо більша часть роками лежить у Б[еле]євій шухляді і розкидається»⁵.

Первісний Франків задум створити трилогію з бориславського життя, складену з повісті *Воа constrictor* та романів *Борислав сміється* й *Андрусь*

¹ І. Франко, *Борислав сміється: Повість*, Львів; Київ, 1922, с. 275–280.

² Там само, с. 279, 280.

³ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 327.

⁴ С. Щурат, *Повість Івана Франка «Борислав сміється»*, Львів : Вид-во Львівського університету, 1966, с. 154.

⁵ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 327–328.

Басараб, став відомим у літературних колах, і то не лише українських. Так, польський критик Едвард Пшевуський (Edward Przewóski) під псевдонімом Не-Еол (Nie-Eol) в рубриці „Życiorysy i profile” («Життєписи і профілі») варшавської газети „Przegląd Tygodniowy” («Тижневий огляд») опублікував статтю *Iwan Franko* з циклу „Dziatwa Apolina” («Дітвора Аполлона») про молодих, та вже знаних письменників. У ній зазначив, що І. Франко мав чудову нагоду познайомитися з життям селян і робітників з недалекого Борислава, у рідних околицях записував народні пісні й легенди, здобував знання з природознавства, філософії, суспільних наук, зачитувався німецькою літературою. Автор допису виокремив із творчого доробку І. Франка повість *Boa Constrictor* (у перекладі Фелікса Щенсного-Дашинського її оприлюднено в тому-таки „Przeglądzie Tygodniowym” 1884 року) та роман *Борислав сміється*, котрі «разом з третьою, щойно задуманою [*Андрусь Басараб*. – М. Л.], мали б бути трилогією, заснованою на суспільних відносинах, добре авторові знайомих»¹.

Із огляду на те, що Франко не завершив роману *Борислав сміється*, не видав його окремою книжкою, то й не розпочинав роботи над *Андрусем Басарабом*, твором із бориславського чи з тюремного життя. Однак письменник виношував ще один задум повісти (роману) *Андрусь Басараб*, згідно з яким головним героєм мав бути не ріпник-анархіст, месник за кривди, а селянин-зłodий, прототипом якого мав бути Михайло Забранський. Той самий, котрого І. Франко знав особисто і з уст якого записав оповідання *Хлопська комісія*. У вступному слові до публікації цього твору в журналі «Зоря» (1884. № 4. 15/27 лютого) митець анонсував задуману повість: «Про самого чоловіка, автора і героя оповідання [Забранського. – М. Л.] замічу тільки, що сам себе числив він до так званих «коморових» зłodіїв, і тоді, коли я його пізнав, був уже геть-геть в літах. Його характер і особу я надіюсь списати докладно в окремій повісті п[ід] н[азвою] *Андрусь Басараб*»². Очевидно, що спілкування з М. Забранським дало Франкові багато матеріалу про особисте, професійне та соціальне життя особи зі зłodійського світу. Він, власне, й інспірував новий задум.

Однак на Франкову замітку відреагував український культурно-політичний діяч Леонід Заклинський (1850–1890), котрий знав письменника особисто. У листівці зі Станіслава (Івано-Франківська) від 14 квітня 1884 р. Л. Заклинський писав І. Франкові: «К[оханий] Т[оваришу]! Пишеш в 4 числі «Зорі», що опишеш жите того старого зłodія під іменем Андрусь Басараб. Отже ж, прошу Тя: назви Свого богатиря инакше, бо ту в нашій стороні Басараби – дуже поважні господарі, і прикро би їм то було, а письма Твої вони читають, то і та нова штука швидко їм в руки попаде. Через те утерпіла би Твоя популярність в нашій

¹ Nie-Eol [E. Przewóski], *Dziatwa Apolina*. XXV. *Iwan Franko*, „Przegląd Tygodniowy” 1884, № 49, s. 567.

² *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 15 : Повісті та оповідання (1878–1882) – 1978. – 507 с. – с. 497.

стороні, а саме тепер зачинають *Беркута* у нас читати, і подобаєсь, то нащо ж кого від себе відстрашувати? Прошу Тя дуже і щюлюю сердешно»¹.

Кореспонденція Заклинського, ймовірно, внесла сум'яття в задуми письменника – і цього проєкту І. Франко також не реалізував.

Одночасно з романом *Борислав сміється* І. Франко працював над поемою *Історія лівої руки*, у якій розгорнув одну з сюжетних ліній повістки *На дні* (1880), пов'язану з постаттю в'язня-філософа Стебельського. Потрапивши до в'язниці, Андрій Темера познайомився з ним – освіченим, інтелігентним і водночас дивакуватим правдошукачем, родом із Самбора, який покинув адвокатську службу й спробував жити вільним життям. «Так єму ті людські сльози збридили писання, – мотивує його поведінку один із в'язнів, дід Панько, – що взяв та й покинув. Своє панське шмаття попродав і почав усе сам собі робити»². Психотип цього персонажа вирисовується також і завдяки його власним міркуванням. У розмові з союзниками він висловлює своє життєве кредо: «Роблю лиш те, що на користь іде: коплю, воду ношу, худобу пасу. Їм тільки те, що зароблю. Одягаюся в те, що сам собі зладжу. Сплю на землі. А перша річ – м'яса не їсти і пера до рук не брати. Бо м'ясо доводить чоловіка до дикості, а перо в людських руках стаєся страшніше, ніж львові пазури, тигрові зуби і гадюча отрута»³. Все, що відбувається в «казні», він коментує за допомогою латинських крилатих фраз: «Homo homini lupus» («Людина людині вовк»)⁴; «Quidnam, domine? Diem supremum obiisti?» («Що ж це, пане? Чи закінчив ти останній день?»)⁵; «Pereat homo, crescat humanitas!» («Хай пропадає людина, хай росте людяність!»)⁶. «Вчений чоловік... розумна голова... та й шкода єго, що так пішов! – характеризує його дід Панько. – То вже така їх фамелія... І мати-небіжка так пішла...»⁷.

Історія матері Стебельського й мала б, за задумом І. Франка, лягти в сюжетну основу поеми, яку він взявся писати відразу ж – 1880 року: «Іно-що докінчив *Історію лівої руки* (матері Стебельського), в котрій показав образок нашого урядництва», – писав він у листі до М. Павлика наприкінці жовтня 1880 р.⁸ Мабуть, написаним варіантом поеми поет задоволений не був – і переробляв або дописував текст, про що повідомляв Іванові Белею невдовзі після 15 вересня 1882 р.: «Одно тільки – написав трохи далі *Лівої руки* [...]»⁹. В епістолі від 12

¹ Л. Заклинський, *Листівка до Франка від 14 квітня 1884 р.*, Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1615, арк. 35–36.

² *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 15 : Повісті та оповідання (1878–1882) – 1978. – 507 с. – с. 120.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 148.

⁵ Там само, с. 163.

⁶ Там само.

⁷ Там само, с. 122.

⁸ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 251.

⁹ Там само, с. 318.

листопада 1882 р. І. Франко про свій твір писав М. Павликові значно докладніше: «Крім ліричних шук і *Галицьких образків*, я ладжу велику поему (всього буде коло 4000 віршів, досі готова половина) *Історія лівої руки*, в котрій описую життя матері Стебельського (з *На дні*) і бажав би разом показати, як гніт подружжя без любові деморалізує і до крихти руйнує жінчину, а з другого боку – як думка тої жінчини під впливом гніту із звичайного стану доходить зразу до божевільного піетизму, а далі до божевільної «богоненависті» і до пропаганди тої ненависті між народом. Трохи подібна (до половини) тема оброблена, коли собі пригадує, в романі Гонкурів *M-me Gervaise*, тільки ж там показано перехід жінчини вольнодумної до девоції [тут: фанатизму. – *М. Л.*], а мати Стебельського, натура сильніша морально, ступає о крок далі, – впрочім, при більше тому сприяючих обставинах. Представлене в дотепер готових частях поеми життя попівське з цілою його супокійною гнилизною і життя в семінарії. В цілості поеми тої не зможе напечатати «Світ», а видана книжкою, вона, може, деяк пройшла би, хоч би прийшлося й вистояти за ню процес»¹. Свою поему І. Франко, очевидно, дописав, проте надрукувати не зміг, про що свідчить його лист до М. Драгоманова від 16 січня 1883 р.: «Крім ескізів, лежить у мене готова ціла книга віршів, між ними обширна поема з попівського життя *Історія лівої руки* – та що, усе буде мусило лежати довго, бо ніде напечатати, тим більше, що дечого і зовсім не пустить наша цензура»².

Рукопис поеми втрачено, зберігся лише чорновий план (1882) збірки *З вершин і низин*, який засвідчує, що цей твір із семи неназваних розділів мав завершувати збірку³. Але Франко вагався, куди прилаштувати свій твір, бо, згідно з другим чорновим планом книжки *Галицькі образки* того ж 1882 року, *Історію лівої руки* під номером 22 зафіксовано ще й там⁴. Одна з упорядниць збірника *Літературна спадщина: Іван Франко*, Марія Деркач, стверджувала: «Серед записаних у плані відомих поезій є деякі невідомі: поема *Історія лівої руки*, *Перша провина* і *Зникла*. [...] Написаний у блокноті уривок з поеми *Марійка – Убогий піп в малім, убогім...* є, можливо (як і вся поема *Марійка*), частиною поеми *Історія лівої руки*»⁵. Три уривки (фрагменти) з поеми *Марійка* темою й сюжетом дуже подібні з тим, що писав І. Франко в листі до М. Павлика. Вони під назвою *Уривки з поеми Марійка 1–3* увійшли до циклу *Галицькі образки* збірки *З вершин і низин* (1887, с. 203–211)⁶.

Франкова поема, як видно з листа до М. Павлика, сюжетно й ідейно перегукується з романом Едмона та Жуля Гонкурів *Пані Жервезе* (1869). Головна героїня, Жанна, молода жінка з дворянського середовища, витончена натура, якій батько прищепив любов до мистецтва, свободи й самостійного мислення. Невдалий шлюб (чоловік – людина заздрісна, користолобна й обмежена) змусив

¹ Там само, с. 328.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 347.

³ *Літературна спадщина: Іван Франко*, вип. 1, с. 65.

⁴ Там само, с. 68.

⁵ Там само, с. 69.

⁶ *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ: Наукова думка, 1976–1986. Т. 1 : Поезія. – 1976. – 502 с. – с. 199–199.

її втекти до Італії, де жінка швидко потрапила під сильний вплив католицизму: остерігаючись гріха, вона стала релігійною фанаткою і часто переживала містичні видіння, осяяння, екстази. Забула про колишні захоплення, навіть про хворого сина, котрого намагалася вирвати з лабет недуги. Духовне переродження Жанни Жервезе звершилося смертю на порозі папської приймальні¹.

В історії багатьох культур ліва рука символізувала щось недосконале, недобре, лихе, на протигагу правій, з якою асоціювалося все добре, ясне, світле, праведне. У *Людвигів віруваннях на Підгір'ю* (1898), що їх зібрав та систематизував І. Франко, читаємо: «Як хто дасть щось другому лівою рукою, то видно, що йому зле зичить, і те, що дав, вийде йому на шкоду. [...] Лівою рукою не годиться нічого подавати другому, бо то йому не вийде на добро; не годиться також лівою рукою їсти. Хто би лівою рукою перехрестився, той би до себе дідька прикликав»². Приказку «Христи сі лівов руков» І. Франко пояснював так: «Говорять брехунові, що божитья на неправду»³.

У центрі незавершеного оповідання *Із записок мученика* (близько 1883) – безіменний прихильник ідеї «от Тисси до Амура», за яку, власне, й потерпів, опинившись у в'язниці. Твір написаний у формі щоденника: згаданий москвофіл нарікає на свою долю і водночас вихваляється власним ореолом мучеництва: «Адже ж я тепер мученик, [...] очі всеї Русі на мене звернені, кожде моє слово тисячokratним відгомоном лунає в мільйонах руських серць, – треба ж виступити в цілім блиску мученицької авреолі, показатися гідним тої великої, святої честі – мучеництва!»⁴. Він насолоджується тією честю, що випала йому, вважає себе вибраним з-поміж усього 100-мільйонного руського народу, поставленим на сторожі, «на бастіоні против ворожих польських штурмів»⁵.

Щоправда, той ореол слави дещо поступається блиском перед німбом товариша, Івана Архистратига, котрого всі мають за головного мученика й героя, а автора записок «ніби тільки його пажем, його прихвоснем, прилипкою»⁶. Прототипом Архистратига можна вважати чільного діяча галицького москвофільського руху Івана Наумовича (1826–1891), спершу греко-католицького, а згодом православного священника, засудженого 1882 року на процесі Ольги Грабар і товаришів до восьми місяців ув'язнення за поширення православ'я. Від перших рядків твору вчувається авторська іронія, спрямована на

¹ Див. докладніше: З. Таран, «Пані Жервезе» Е. і Ж. Гонкурів як «містичний роман», Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Філологія», вип. 76, с. 160–166.

² *Зібрання творів : дод. томи до збір. творів у 50-ти т. / І. Я. Франко*; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Львів, від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 2008. Т. 54 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1896–1916. 2010. – 1213с. – с. 150.

³ *Галицько-руські народні приповідки*, Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007, т. III : Рабунок – Ячмінь, с. 70.

⁴ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976 –1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882 –1887) – 1978. – 508 с. – с. 473.

⁵ Там само.

⁶ Там само, с. 474.

москвофіла-славолюба, причому іронічний ефект створює сам-таки персонаж, дискредитуючи себе. Іронічний дискурс витончується, коли герой розповідає про умови, в яких перебуває: в «городці» (парку, сквері), де гарно, «сонечко гріє, рожі цвітуть, бджоли гудуть, арештанти жартують і гамір міського життя з-за паркану доноситься»¹. Попри це, він любить повернутися до своєї «казні», запалити сигарету й горілиць очікувати на обід. У такі хвили героя навідують філософські думки про те, що «отсе там на світі люди мучаться, бігають, ганяються бог зна за чим, жаряться на сонці, мокнуть на дощі, журяться, щó на обід їсти будуть, відки роздобути гульдена, щоб чоботи підзолувати, – а я...»². Персонаж сам відчув межу самодискредитації, за яку перейшов, цілковито показавши свою справжню сутність: «Тьфу! Се що за збитки мені проклята фантазія виробляє! Адже я мученик! Терплю, мучуся, сохну і жовкну, б'юсь головою об стіни! Ну, що б сказала потомність, якби прочитала отсе моє мазання о приємностях мученицького життя! Адже вся авреоля пропала би! [...] Коли мені раз призначена роля мученика, то не треба ж ніже словом, ні помишленієм з неї випадати!»³. Персонаж, який найменшого поняття не має про труднощі тюремного життя, усього лише грає роль мученика, увінчаного німбом слави. Так І. Франко осуджує ідею москвофільства як облудну та лицемірну.

Подальша розповідь арештанта-страстотерпця про ситний обід (бульйон із макарон, печеню та струдель із яблуками) вагомого сенсу для концепції образу «мученика» вже не має. Можливо, письменник відчув, що зайшов у глухий кут – і припинив роботу над твором.

Ще один «невиспіваний спів» Франка – невеликий початковий фрагмент нарису (можливо, белетризованого) *Ровта. Очерки жизни карпатских горцев*, котрий датовано другою половиною 1880-х років⁴. Час написання цього російськомовного уривка можна звизити до 1887 або 1888 року, коли письменник отримав змогу тісно співпрацювати з часописом «Киевская старина». Якраз тоді в ньому надруковано Франкові оповідання *Чума, Яць Зелепуга* (під назвою *Миллионер. Картинка из галицкой жизни*, обидва 1887), образок *Гава* (під назвою *Слава Богу, для начала и это хорошо! (Этюд из жизни прикарпатского народа)*, 1888) та інші твори й наукові розвідки. Робити висновки про деталі Франкового задуму зі збереженого уривка складно; у ньому – пейзажна замальовка гірського лісу Бойківщини на день святого Юрія (23 квітня / 6 травня). У горян тоді «большой праздник», адже «в тот день положено выгонять стада овец и волон на горные пастбища, где они остаются вплоть до Воздвижения Честного Креста или, как говорят бойки, до Здыга»⁵. Близький до імпресіоністичного психологічний пейзаж наповнений зоровими, нюховими, слуховими, тактильними образами ранньої гірської весни, коли «бесчисленные ручьи громко бурлят по камням», «воздух, всё ещё резкий и холодный, пропитывается нежным

¹ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 474.*

² Там само.

³ Там само, с. 474–475.

⁴ Там само, с. 506.

⁵ Там само, с. 477.

ароматом подснежников и тающей на солнце пихтовой смолы», а поблизу ручаїв, у глибоких улоговинках, де сніг давно розтанув, тонкий шар родючого ґрунту «покрывається густой, как щеть, красно-зелёной травой»¹. Посеред голих скель над струмками проглядаються подекуди «лапастые листья «пидбиллю» и нежные, в шелковом пушку, горные одуванчики»; «высокие гордые «полоньны», хотя и свободные от снега, дремлют ещё окутанные в свой осенний серо-зелёный костюм из невянущих мхов, ползущей «нетоты» да мелких папоротников»². Пейзаж досить-таки понурій, в основному статичний, та орні поля виглядають ще похмуріше; «природа-мать», немовби підсумовує автор, «не очень-то балует нашего бойка»³, бо відводить йому досить суворі умови проживання, малородючу землю, придатну для вирощування хіба лиш жита, вівса й картоплі.

Текст обірвано на півслові, проте його назва виводить сенси твору за межі суто етно- чи культурологічного нарису. Лексема «ровта» в бойківському діалекті означає «військовий загін», «загін стрільців для боротьби з опришківським рухом», «загін (ватагу) озброєних людей». Михайло Онишкевич пояснює це слово як «рать» і пропонує порівняти з польським «rota»⁴. Походить, імовірно, від німецького «die Rotten» – «багато людей, що переслідують злочинця». Письменник часто вживав це слово у художніх та наукових текстах. Ось, наприклад, у повісті *Захар Беркут*: «Годі товариство розділилося. Одну *ровту* провадив Тугар Вовк, а другу Максим»⁵.

Так чи інак, але головну роль у творі мав відігравати збірний образ отієї ровти, тобто озброєного загону, який, очевидно, переслідував когось: злодіїв чи, імовірно, опришків. Назва, таким чином, навітлює вірогідну тематику й проблематику твору: протистояння між владою та її опонентами.

Наприкінці 1886 р. І. Франко задумав написати трилогію *Чорна хмара*, до якої увійшли б оповідання *Місія*, *Чума* та *Тріумф*, про що свідчить оголошення на другій сторінці обкладинки збірки *З вершин і низин* (1887): «Того ж автора [Франка. – М. Л.] вийде незабаром *Чорна хмара* (*Місія*. *Чума*. *Тріумф*). Формат, папір, правопис і ціна такі самі, як в отсій книжці», на що свого часу вказав Михайло Возняк⁶. Трилогія, об'єднана темою релігійних міжконфесійних стосунків і спільним персонажем, мала з'явитися окремою книжкою. Проте останню частину – *Тріумф* – письменник не завершив, а дві перші друкують в

¹ *Зібрання творів* : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 477.

² Там само.

³ *Зібрання творів* : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 478.

⁴ М. Онишкевич, *Словник бойківських говірок*, Київ : Наукова думка, 1984, част. 2 : О – Я, с. 180.

⁵ *Зібрання творів* : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 20.

⁶ М. Возняк, *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара», «Радянська література»* 1940, № 11/12, с. 333, 335.

різних виданнях, аж поки вони не увійшли до збірки *Місія. Чума. Казки і сатири* (Львів, 1906)¹.

Оповідання *Тріумф* залишилося незакінченим, хоча збереглися три різні уривки його початку. У першому з них описано величний храмовий празник Трьох святителів у Добромільському монастирі, що його єзуїти передали василянам. «Як видно з тексту збереженого уривка першої редакції *Тріумфу* Франка, – писав М. Возняк, – його тему взяв автор з діяльності єзуїтів у напрямку реформи василіанського чину». Дію твору дослідник датував 1883 роком².

Другий уривок, психологічний, передає важку внутрішню боротьбу й сумніви в душі патера Гаудентія (його спогад про римську повію дає підстави здогадуватися, що цю боротьбу зумовила жінка). Дослідники стверджували, що написано його 1898 року, коли ювілейний комітет для підготовки святкування 25-річчя літературної діяльності І. Франка планував видати його трилогію *Єзуїт*, до якої мали б увійти *Місія*, *Чума* та *Тріумф* і навіть надрукував перші два твори³. Про це свідчить і лист Володимира Гнатюка до І. Франка від 21 липня 1898 р.⁴ Михайло Мочульський згадував: «На третю новелю не стало настрою у Франка, і трилогія не з'явилася в часі його ювілею. До *Місії* й *Чуми* додав пізніше Франко *Казки і сатири*, і збірку випустила друком Українсько-руська видавнича спілка у Львові 1906 р. Аж у Ліпівку пригадав собі недужий поет, що його трилогія не закінчена, і почав був писати третю новелю, але не довелося йому скінчити її»⁵.

Власне, оцей третій уривок *Тріумфу*, написаний у Ліпівку 1908 р., розповідає про прибуття Гаудентія на львівський вокзал. За спогадами М. Мочульського, всі рукописи з Ліпівки на прохання І. Франка спалив його син Тарас, «і лише в одній з книг, які поет узяв був з собою, ми [М. Мочульський і В. Гнатюк. – М. Л.] знайшли на листочках білого паперу три поезійки: 1) *Хоч забудеш ти за мене...*; 2) *Знов кличеш ти мене, моя богине...*; 3) *Чесць творцеві тварі* (уривок), – які сміливо можна назвати лебединим співом поета; початок новели *Єзуїт* (сцена на залізничному дворці) і декілька сороміцьких приповідок. [...] Згадані рукописи Гнатюк узяв з собою і поезії надрукував у книжці «Літературно-наукового вісника» за червень, а що сталося з фрагментом *Єзуїт* і приповідками – не знаю. Я питав Гнатюка перед його смертю, але він не пам'ятав, де вони ділися»⁶.

¹ Див. докладніше: Г. Лишак, *Незавершена трилогія Івана Франка «Чорна хмара»: історія створення, публікації*, [у:] *Studia methodologica: Збірник наукових праць пам'яті доктора філологічних наук, професора Романа Гром'яка (1939 – 2014)*, Тернопіль, 2015, вип. 40, с. 393–399.

² М. Возняк, *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара»*, с. 333.

³ Див.: Там само, с. 339; М. Мороз, *Літопис життя і творчості Івана Франка*, т. II : На вершинах: 1887–1899, с. 582.

⁴ Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1610, арк. 511.

⁵ М. Мочульський, *3 останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916)*, [у:] М. Мочульський, *Іван Франко. Студії та спогади*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005, с. 22–23.

⁶ Там само, с. 95–96.

Академік М. Возняк зазначив, що назва цього уривка *Тріумф*, а не *Єзуїт*¹. Рукописи усіх трьох уривків збереглися й опубліковані: уривок А *Тріумф*²; уривок Б без назви³; уривок В *Тріумф*⁴.

Збірка І. Франка *В поті чола* (1890) – це вагомий внесок у здійснення великого задуму *Галицьких образків*, що його письменник реалізовуватиме до кінця своєї творчості шляхом упорядкування й видання багатьох збірок, зокрема: *Добрий заробок і інші оповідання* (1902), *Панталаха і інші оповідання* (1902), *Малий Мирон і інші оповідання* (1903), *На лоні природи і інші оповідання* (1905) тощо. Ба більше, наступні прозові збірки І. Франко формував на основі творів з книжки *В поті чола*, у чому зізнавався в передмові до збірки *Батьківщина і інші оповідання* (1904): «Розпочавши в р. 1902, після умови з добродієм А. Хойнацьким, збірне видання моїх оповідань, що мало обняти 12 томиків, кожний по 12–15 аркушів друку, я розбив збірку *В поті чола* на кілька груп і випускав томик за томиком способом, що до оповідань, друкованих уже в збірці *В поті чола*, додавав нові, або написані ad hoc, або друковані перед тим у різних періодичних часописах і не видавані окремо»⁵.

1903 р. коломийська газета «Поступ» у двох номерах (24 та 25-му) повідомляла: «А. Хойнацький, накладчик цілого ряду книжок наших авторів, оголосив сими днями проспект на збірне видання оповідань І. Франка, до якого не ввійдуть лиш ті оповідання, що вийшли або мають вийти накладом «Видавничої спілки». Видання обійме наразі 10 томів белетристики і два томи праць наукових з обсягу історії літератури і критики. Ціла серія з 12 томів [...] вийде друком до кінця 1904 року; перші 6 томів будуть готові ще в сім році. Се нове видання буде містити обік передруків давніших оповідань також цілий ряд нових або досі не друкованих, і то так, що кожний том обік давніших буде містити також нові твори. До кінця мая с[ього] р[оку] вийдуть у світ три перші томи п. н.: *Т. I. Добрий заробок і інші оповідання*. *Т. II. Панталаха і інші оповідання*. *Т. III. Малий Мирон і інші оповідання*. Дальші томи будуть містити: *Т. IV. З бурливих літ*. *Т. V. Над Черемошем*. [...] Видання не має спільного титулу, кожний том творить для себе окрему цілість і продається також окремо...»⁶

Реалізувати ці задуми до кінця не судилося. А. Хойнацькому вдалося видати тільки п'ять із запланованих 12 томів, причому п'ятою книжкою стала збірка *Маніпулянтка і інші оповідання* (1904), а збірка *Над Черемошем*, до котрої мали б увійти передмова автора, твори *Терен у носі*, *Як Юра Шикманюк брів Черемош*

¹ М. Возняк, *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара»*, с. 341.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 496–497.

³ Там само, с. 498–501.

⁴ Там само, с. 501–502.

⁵ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 38 : Літературно-критичні праці (1896–1911) – 1983. – 618 с. – с. 485.

⁶ *Поступ*: популярно-науковий тижневик 1903, № 24, 13/26. VI, с. 7. Те саме: № 25, 20. VI/3. VII, с. 7.

та *Чудо в Головах*, світа Божого так і не побачила. Богдан Якимович пояснив нереалізованість цього задуму браком коштів у видавця: «Друкував А. Хойнацький Франкові твори у друкарні НТШ. Книжки виходили накладом у 3000 примірників кожна. Як свідчать архівні документи, їх друкували на власному папері замовника. Мабуть, саме борги за папір Ставропігії послужили причиною арешту книжок, які А. Хойнацький зберігав у книгарні тієї ж установи, якою завідував»¹. Підтвердження цьому фактові дослідник відшукав у листі І. Франка до С. Єфремова від 31 травня 1905 р.: «Моє тутешнє видання, розпочате Хойнацьким, зовсім пропало; надруковано досі 5 томиків, але Ставропігія арештувала їх за довги Хойнацького і не пускає в продаж»².

Ба й більше, останнього твору зі збірки – *Чудо в Головах* – І. Франко, попри задум, не написав. Володимир Гнатюк згадував: «Вже першу свою повість *Петрії і Довбуцуки* [Франко. – М. Л.] старався змалювати на тлі гуцульського життя; те саме треба сказати про його драму *Кам'яна душа*. Та живих гуцулів пізнав він аж пізніше, і вислідом того пізнання були його новелі *Як Юра Шикманюк брів Черемош* та *Терен у носі*. До кінця життя носився він усе з наміром переробити одно народне оповідання п. н. *Чудо в Головах* на новелю, та недуга не дозволила на те»³.

Михайло Рудницький у книжці *Ненаписані новели* стверджував, що Франко 1912 р. буцімто виношував задум написати ще один роман із життя Борислава, сюжет якого розповів своїм знайомим Янові Каспровичу, Леопольдові Стаффу, Остапові Ортвіну. Згідно з сюжетом, донька власника нафтодайної шахти Віктора Розмуса Евеліна закохалася в освіченого робітника Франека Фальковського. Коли робітники шахти погрожували оголосити страйк, Евеліна обурилася поведінкою батька і висловила готовність разом із Франеком покинути його й вирушити до Львова, щоб там «самостійно заробляти». «Як бачите, – пояснив Франко, – сюжет майже банальний. Переказувати його, як взагалі всякий художній сюжет, це приблизно те саме, що в рецензії на театральну виставу знайомити читачів, які її не бачили, з фабулою п'єси. Те, що я тут розповів, не сюжет, а, може, тільки зав'язка для роману. Треба б зарисувати характери, показати складні ситуації та конфлікти. Тільки у процесі їх розгортання можна буде побачити, чи вийде це вдало та яскраво»⁴. Назва цього роману невідома. Також не зрозуміло, звідки Рудницький взяв інформацію про Франків задум. Тож наразі залишаємо цей твір у полі наукової гіпотези вченого.

У межах цієї статті охопити всі Франкові нереалізовані задуми годі. Проте кожен ненаписаний, незавершений чи неопублікований текст повинен бути об'єктом прискіпливої уваги історика літератури, текстолога й інтерпретатора. Адже ці проекти є такими ж органічними творивами мистецького духу, як і

¹ Б. Якимович, *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006, с. 298.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 50 : Листи (1895–1916) – 1986. – 702 с. – с. 266.

³ В. Гнатюк, *Причинки до пізнання Гуцульщини*, [у:] *Записки НТШ*, Львів, 1917, т. 123/124, с. 5–6.

⁴ М. Рудницький, *Ненаписані новели*, Львів : Каменяр, 1966, с. 10–12.

тексти завершені. Вони суттєво доповнюють панораму письменникової спадщини, порушують вагомі соціальні та психологічні проблеми особистості й суспільства, відслонюють лаштунки психології творчості І. Франка, мають свою артистичну вартість. Причини нереалізації чи незавершеності задумів були різними: втрата первісного тексту й небажання повертатися до нього; захоплення І. Франка все новими ідеями (творча розхристаність); зважання на цензуру; хвороба. Хай там як, та ненаписані й незавершені твори письменника заслуговують на ґрунтовне вивчення.

References

- Aristofan, *Zhaby*, [u:] Aristofan, *Komediyi*, Kyuiv : Dnipro, 1980 // Аристофан, *Жаби*, [y:] Аристофан, *Комедії*, Київ : Дніпро, 1980.
- Franko I., *Boryslav smiyet'sya: Povist'*, L'viv; Kyuiv, 1922 // Франко І., *Борислав сміється: Повість*, Львів; Київ, 1922.
- Franko I., *Dodatkovy tomy do Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*, Kyuiv : Naukova dumka, 2008–2011 // Франко І., *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 2008–2011.
- Franko I., *Ludovi viruvannya na Pidhiryu*, *Dodatkovy tomy do Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*, Kyuiv : Naukova dumka, 2011, t. 54 // Франко І., *Людові вірування на Підгір'ю*, *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 2011, т. 54.
- Franko I., *Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*, Kyuiv : Naukova dumka, 1976–1986 // Франко І., *Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 1976–1986.
- Nalyts'ko-rus'ki narodni pryrovidky*. Zibrav, uporyadkuvav i royasnyv Dr. Ivan Franko, L'viv : VTs LNU imeni Ivana Franka, 2007, t. III: Rabunok – Yachmin' // *Галицько-руські народні приповідки*. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007, т. III: Рабунок – Ячмінь.
- Hnatyuk V., *Prychynky do piznannia Hutsulshchynu*, Zapysku NTSh, L'viv, 1917, t. 123/124 // Гнатюк В., *Причинки до пізнання Гуцульщини*, Записки НТШ, Львів, 1917, т. 123/124.
- Holod R., *Lokomotyv „na krylakh iz harmonij”*. *Mikrostudiya Frankovoho opovidannya „Po ky rushyt' po yizd”*, Ukrayins'ke literaturoznavstvo, L'viv : LNU imeni Ivana Franka, 2008, vup. 70 // Голод Р., *Локомотив «на крилах із гармоній»*. *Мікростудія Франкового оповідання «Поки рушить поїзд»*, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008, вип. 70.
- Lehkyi M., *Pershyy nezavershenyi roman iz tyuremnoho zhyttya*, Ukrayins'ke literaturoznavstvo, L'viv : VTs LNU, 2008, vup. 70 // Легкий М., *Перший незавершений роман із тюремного життя*, Українське літературознавство, Львів : ВЦ ЛНУ, 2008, вип. 70.
- Literaturna spadshchyna. Ivan Franko, Kyuiv : Vyd-vo AN URSR, 1956, vup. 1 // Літературна спадщина. Іван Франко, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956, вип. 1.
- Lyshak H., *Nezavershena trylohiya Iv. Franka „Chorna khmara”*: *istoriya stvorennya, publikatsiyi*, [u:] *Studia methodologica: Zbirnyk naukovykh prats' pamyati doktora filolohichnykh nauk, profesora Romana Hromyaka (1939–2014)*, Ternopil', 2015, vup. 40 // Лишак Г., *Незавершена трилогія Івана Франка «Чорна хмара»: історія створення, публікації*, [y:] *Studia methodologica: Збірник наукових праць пам'яті*

доктора філологічних наук, професора Романа Гром'яка (1939–2014), Тернопіль, 2015, вип. 40.

Mochuls'kyi M., *Z ostannikh desyatylyt' zhyttya Ivana Franka (1896–1916)*, [u:] Mochuls'kyi M., Ivan Franko. *Studiyi ta spohady*, L'viv : VTs LNU imeni Ivana Franka, 2005 // Мочульський М., *З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916)*, [у:] Мочульський М., *Іван Франко. Студії та спогади*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005.

Moroz M., *Litopys zhyttya i tvorchosti Ivana Franka*, L'viv : Artos, 2016, t. I: 1856–1886 // Мороз М., *Літопис життя і творчості Івана Франка*, Львів : Артос, 2016, т. I: 1856–1886.

Moroz M., *Litopys zhyttya i tvorchosti Ivana Franka*, L'viv : Artos, 2016, t. II: Na vershynakh: 1887–1899 // Мороз М., *Літопис життя і творчості Івана Франка*, Львів : Артос, 2016, Т. II: На вершинах: 1887–1899.

Nie-Eol [E. Przewóski], *Dziatwa Apolina. XXV. Iwan Franko*, „Przegląd Tygodniowy” 1884, № 49.

Onyshkevych M., *Slovnuk boykivs'kykh hovirok*, Kyiv : Naukova dumka, 1984, chast. 2: O – Ya // Онишкевич М., *Словник бойківських говірок*, Київ : Наукова думка, 1984, част. 2: О – Я.

Postup: popularno-naukovy tyzhnevnyk, 1903, № 24, 13/26. VI // *Поступ: популярно-науковий тижневник*, 1903, № 24, 13/26. VI.

Rudnyts'kyi M., *Nenapysani novely*, L'viv : Kameniar, 1966 // Рудницький М., *Ненаписані новели*, Львів : Каменярь, 1966.

Shchurat S., *Povist' Ivana Franka „Boryslav smiyet'sya”*, L'viv : Vyd-vo L'vivs'koho universytetu, 1966 // Щурат С., *Повість Івана Франка «Борислав сміється»*, Львів : Вид-во Львівського університету, 1966.

Shchurat S., *Rannya tvorchist' Ivana Franka*, Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1956 // Щурат С., *Рання творчість Івана Франка*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956.

Taran Z., „*Pani Zherveze*” E. i Zh. *Gonkuriv yak „mistychnyi roman”*, Visnyk Kharkivs'koho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriya “Filolohiya”, vup. 76 // Таран З., «*Пані Жервезе*» Е. і Ж. *Гонкурів як «містичний роман»*, Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Філологія», вип. 76.

Tukholoz B., *Filosofs'ka liryka Ivana Franka: Dialektyka poetychnoyi refleksiyi*, L'viv, 2009 // Тихолоз Б., *Філософська лірика Івана Франка: Діалектика поетичної рефлексії*, Львів, 2009.

Viddil rukopysiv ta tekstolohiyi Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, f. 3, od. zb. 1610 // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1610.

Voznyak M., „*Hutak*”. *Nedrukovanyi pochatok povisty Ivana Franka*, [u:] Za sto lit: Materiyaly z hromads'koho i literaturnoho zhyttya Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittya, Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929, kn. 4 // Возняк М., «*Гутак*». *Недрукований початок повісти Івана Франка*, [у:] За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття, Київ : Державне видавництво України, 1929, кн. 4.

Vozniak M., *Nezakinchena trylohiya Iv. Franka „Chorna khmara”*, „*Radyans'ka literatura*” 1940, N 11/12 // Возняк М., *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара»*, «Радянська література» 1940, № 11/12.

Yakymovych B., *Ivan Franko – vydavets': Knyhoznavchi ta dzhereloznavchi aspekty*, L'viv : VTs LNU imeni Ivana Franka, 2006 // Якимович Б., *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006.

Zaklyns'kyi L., *Lystivka do I. Franka vid 14 kvitnya 1884 r.*, Viddil rukopysiv ta tekstolohiyi Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, f. 3, od. zb. 1615 // Заклинський Л., *Листівка до І. Франка від 14 квітня 1884 р.*, Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1615.

Микола Легкий – завідувач відділу франкознавства, старший науковий співробітник Інституту Івана Франка НАН України

ORCID: 0000-0002-7053-402X

Email: lehkyy.m@gmail.com